

Nem árulok zsákbamacskát – konstit on monet!

Gizella LABÁDI

1. Kiinnostus fraseologiaan – sananparsiin eli puheenparsiin, sananlaskuihin ja muihin yleisesti toisteltuihin, usein kuvaannollisiin, muodoltaan vakiintuneisiin ja tyyliarvoltaan vaikuttaviin sanontoihin – on ikivanha.

1.1. Kirjoittaessaan *Jälkisanat* kääntämäänsä Uuteen Testamenttiin (Újsziget, 1541) János Sylvester (?1504–?1551) antoi tietoja ”sellaisista verbeistä (siis sanoista), joita ei käytetä omissa merkityksissään” (unk. *Az oll’an ighikrúl valo tanufág, mellek nem tulanðon ieǵzi/ben v̄itetnek*). Hän lähti siitä, että jokaisella sanalla oli sekä konkreettinen että kuvaannollinen merkitys. Kuvaannollinen merkitys saattoi jo etääntyä alkuperäisestä konkreettisesta merkityksestä. Raamattu pursuaa tällaisia ”verbejä”, samoin ns. kukkalaulut (trubaduurilaulut), joita Sylvester tosin yritti vähätellä – onneksi tuloksetta.

Sylvester valaisi kielikuvaa ja sen olennaisia ominaisuuksia, joiden takia ”lapio” ja ”leipä” eivät enää olekaan ”lapio” ja ”leipä”, vaan ne tarkoittavat jotakin muuta, mikä ei ole sattuma: samankaltaisuus tai jokin muu (paikallinen, ajallinen tai looginen) yhteys näyttelee/on näytellyt suurta osaa uusien merkitysten kehittymisessä. Toisin sanoen Sylvester viittasi sanojen ja tietysti myös sanoina pidettävien fraasien metaforiseen ja metonymiseen käyttöön. Verrattessaan unkaria pyhiin kieliin (hepreaan, kreikkaan ja latinaan) Sylvester huomasi, että mm. unkarissa ja hepreassa on runsaasti samankaltaisia kielikuvia. Hänen kuuluisimmat esimerkinsä lienevät: *egy kenyíren vagyok vele, azaz egy íleten* ’olen yksissä leivissä hänen kanssaan, eli elän yhdessä hänen kanssaan’; *kenyeret adtanak néki, azaz tisztet, honnan ílete legyen* ’hänelle on annettu leipä eli virka, josta hän voisi elää’; *elvéttik kenyeret, azaz tisztít, melybűl ílete volt*

'häneltä on otettu leipä eli virka, josta hän eli'. (Vastineita löytyy muistakin kielistä. Ks. esim. ven. *быть у кого-л. на хлебах* 'olla jkn leivissä'; ruots. *äta andras bröd* 'olla toisen leivissä'; engl. *break bread with sy* 'aterioida yhdessä jkn kanssa; nauttia jkn vieraanvaraisuudesta; jakaa pyhä ehtoollinen' jne.)

Viisaana filologina Sylvester ei unohtunut näihin yhteensattumiin vaan määritteli kantansa: yhtäläisyyksiä on paljon vähemmän kuin erilaisuuksia. Hän oli selvillä siitä, että fraasiutuneet sanonnat ovat grammaattiselta ja semanttiselta rakenteeltaan suuressa määrin kielikohtaisia. Lisäksi hän viittasi mahdollisuuteen lainata sanontoja olettaen niiden mukautuvan vastaanottajakieleen.

V. 1598 ilmestynyt János Baranyai Decsin kokoelma 4795 sananparsineen *Adagiorvm graecolatinovngarorvm. Chilindes Quinque* (Bártfa) sekä useat fraseologisiakin yksiköitä sisältävät n. 18. vuosisadan keskelle asti julkaistut sanakirjat (mm. Albert Szenczi Molnárin *Dictiones Ungaricae summo studio collectae et Latinae conversae* (Hanau, 1611) ja Péter Kis-Vitzayn *Selectiora Adagia Latino-Hungarica* (1713) palvelivat kielten opetusta yrittämällä havainnollistaa vieraiden kielten ja unkarin eroja.

Myöhemmin, n. 1830-luvulle saakka kirjailijat ja runoilijat keräilivät sananparsia rikastuttaakseen kirjakieltään sanaa suuremmilla leksikologisilla yksiköillä. Mm. Ferenc Faludi, János Földi, Dávid Baróti Szabó, Ádám Pálóczi Horváth ja András Dugonics harrastivat näiden "unkarin kielen kukkien" keräilyä ammentamalla niin vanhan unkarin kuin myös kansankielen aarteista. Ks. Barótin *A magyarság virági* (1803).

Sittemmin, viime vuosisadan loppuun asti mm. József Szvorényi ja János Erdélyi tutkivat sananparsia silloisen folkloristiikan näkökulmasta voidakseen paljastaa "kansan sielun". He olivat vakuuttuneita siitä, että sananparret näyttävät, miten kansa hahmottaa maailmaa.

Vuosisadanvaihteessa ja uuden vuosisadan alussa Frigyes Riedl, László Névy, Endre Kulcsár ja Simon Bauer kiinnittivät huomiota sananparsien tyyliominaisuuksiin, niiden metafora-, allegoria-, metonymia-, synekdokee- ja hyperbola- tai litoteesiluonteeseen. (Fraseologian historiasta ks. O. Nagy 1977.)

Tähän asti parhaana tutkijana pidetty Gábor O. Nagy (1915–1973) yhdisti kaikki nämä eri näkökulmat. Hän tutki sananparsia todella monipuolisesti käyttämällä eri tieteiden (kielitieteestä kult-

tuurihistoriaan) tarjoamia metodeja ja tietoja hyväkseen. Hän uudisti sekä fraseologian teoriaa että sen tutkimustapoja. Hän pyrki järjestelmään ja ryhmittelemään sananparsia – etenkin puheenparsia – tyypeiksi samankaltaisten kieliominaisuuksien ja tulkintaperiaatteiden avulla. Ei ole mitään syytä ihmetellä, että parömiologiaa kutsutaankin Unkarissa hänen kaikkein tunnetuimman teoksensa *Mi fán terem?* (1961) nimeä lainaten *mifántologiaksi*. (Kovalovszky 1979, 8.)

1.2. Suomessa sananparsien keräily ja tutkiminen ovat kulkeneet samanlaisia polkuja. Sananparsien keräily alkoi 16. vuosisadalla. Lutherin tavoin jo Mikael Agricola (n. 1510–1557) keräsi sananlaskuja ja suunnitteli niiden julkaisemista. Hän piti sananlaskua ”arvokkaana lausetapana”. V. 1544 painetussa *Rucouskiriassa* on mm. sananlasku *Satehixi peijuen (päivän) sappi, Poudixi cuun kehe*.

Matti Kuusen mielestä ”suomalaisten sananlaskujen varhaisuuteen historiassa on kolme aallonharjaa: 1600-luvun loppupuolisko, vuodet 1765–1795 sekä 1810-luku. Ensimmäisellä mainitulla kaudella kerättyjä sananparsia on julkaistu n. 1700; keskimmäiseltä kaudelta on säilynyt lähes 5000 ja viimeiseltä noin 2500 sananparsi-toisintoa; muina aikoina on lisäksi kertynyt 1500 toisintoa.” (Kuusi 1953, 495.)

Ensimmäinen kokoelma ilmestyi v. 1702 Henricus Floreniuksen (1633–1705) toimesta: *Wanhain Suomalaisten Tawaliset ja Suloiset Sanalaskut*. Se sisälsi 1620 sananpartta, esim. *Kesäcatti weden lacki*. Florinus toivoi kokoelmansa hyödyttävän ”niitä jotca tätä kiellä oppia pytäwät”.

Niin kuin muuallakin Euroopassa useat suomalaiset sanakirjat sisältävät sananparsia. Esim. Christfrid Gananderin käsikirjoituksena säilyneestä teoksesta *Nytt Finskt Lexicon* (1787) löytyy n. 1000 kpl sananlaskuja esimerkkilauseina, niistä 500–600 sellaista, joita ei ole Floreniuksen kokoelmassa. Valitettavasti Kustaa Renvall poisti Gananderin teokseen perustuvasta *Suomalaisesta Sanakirjastaan* (1826) kaikki sananparsiaineokset. Vasta romanttinen kansanrunouden harrastus veti sananparret omaan piiriinsä. (Aiheesta ks. Kuusi 1953, 496; Hakulinen 1967, 83–107.)

Henrik Gabriel Porthan (1739–1804) tunsikin kiinnostusta sananlaskuja kohtaan. Hän keräsi 1800 primääritoisinnon kokoelman, joka tuhoutui Turun palossa v. 1827, mutta siitä tehdyt kopiot ovat säily-

neet. Alun perin Porthan oli sitä mieltä, että sananlaskut esittävät kunkin kansan vanhinta viisautta ”...ja ovat painokkaita ja nasevia.” (Porthan: *De poesi Fennica* [1766–1778], § 10.) Hän korosti, että ”ne ovat enimmäkseen runomuotoisia tai, jotta ne paremmin pysyisivät muistissa, laadittuja kansanrunon sääntöjen mukaan.” (id.) Vanhempana Porthan ei ollut yhä innostunut: ”Sananlaskut, joita osuvasti nimitetään yhteisen kansan mietelauseiksi, ilmaisevat harvoin totuuksia niin tarkoin, että niitä voitaisiin varauksitta hyväksyä”. (Ks. *Juustenin kronikan* julkaisu [1792], osa 29 sekä *Sylloge momentorum* -sarja [1803], osa 7.)

Gottlundin teokset ja Elias Lönnrotin (1802–1884) *Suomen Kansan Sananlaskuja* (1842) sekä useiden muiden toimittamat kokoelmat loistavat epäaitojen ainesten runsaudella. Matti Kuusi toteaa, että ”sadat Juteinin ’parantelemat’ tai itse sepittämät ja yhtä monet Lönnrotin ’kalevalaistamat’ sananparsitoisinnot ovat kulkeutuneet kokoelmasta toiseen”. (Kuusi 1953, VII.)

Yksi todella etevä keräilijä-tutkija nousee ylitse muiden: Carl Henrik Asp (1779–1846). Hän keräsi kuusi kokoelmaa, mutta hänen työnsä jäi keskeneräiseksi ja käsikirjoitusjäämistöksi, josta osa saatiin vasta v. 1932 tutkijoiden ulottuville. Silloinen tiedemaailma vierasti liian rohkeita tietoja – ainakin mitä tulee sananparsien sisältöön. Sen ajan tiedemiehet ja kirjailijat yrittivät luoda valoa Suomen historiaan ja suomalaisuuteen uskoen, että heidän kansansa omine kielierikoisuuksineen pystyy harrastamaan kulttuuria. Usein härskit sananparret olisivat häirinneet heidän palvelemaansa Suomen kuvaa.

Asp oli vapaa tästä pelosta kerätessään ja kirjoittaessaan muistiin karkeatkin sananlaskut. Tämän lisäksi hän lähestyi sananparsia sisältäpäin. Matti Kuusen mukaan nykyaikainen folkloristi voi allekirjoittaa Aspin ajatukset miltei sanasta sanaan. Ks. esim. ”Suomalaisen sananlaskut ovat tavallisesti yleisiä totuuksia, usein kuvaannollisia, ironisia, leikillisiä, liioittelua viljeleviä, joskus epäkainoja, mutta harvoin epätosia, kun vain oivaltaa niiden oikean tarkoituksen...Ne kuvastavat kansan ajattelutapaa, luonteenlaatua ja tilaa”. Aspin mielestä ”ajatelmassa on oltava jotakin pikanttia, jotta sitä toistettaisiin, ja sitä on toistettava, jotta se tulisi sananlaskuksi”. (Kuusen siteeraamana 1953, 482–488.)

20. vuosisadan puolivälissä Matti Kuusi kasvoi kaikkia aikalaisiaan päätä pidemmäksi. Hän on tehnyt valtavasti työtä sananparsien

parissa toimittamalla niitä moni-ilmeisiksi kokoelmiksi ja tietysti tutkimalla niitä niin teorian kuin myös käytännön kannalta. Hän on liikkunut urauurtavasti ”sananparsiston ei-kenenkään maalla”. Hän on kiinnittänyt huomiota sananparsien suomalaisuuteen unohtamatta, että yleisimmät suomalaiset sananparret ovat suurelta osalta yleiseurooppalaisia. Hän on selvittänyt sananparsien alkuperät Raamatusta kansanepiikkaan ja muinaiskreikkalaisista kirjailijoista Väinö Linnaan, ryhmiteltyt niitä, setvinyt niiden tyylipiirteitä jne. Hän on pitänyt eniten vertauksista: niistä tuskin enää voi todeta kovin paljon uutta. (Kuusen tärkeimmät teokset löytyvät lähdeluettelosta.)

2.1. Raja sananlaskujen ja puheenparsien (unk. közmondás – szólás) välillä ei ole jyrkkä. Sananparsi-termiä käytetään yleisnimityksenä. Matti Kuusen sanoin: ”Sananparret ovat kansan keskuudessa yleisesti toisteltuja, muodoltaan vakiintuneita ja vaikuttavia, usein kuvaannollisia ja ikänsä tähden arvostettuja sanontoja. Sananlasku on itsenäisen ajatuskokonaisuuden kiinteässä, mieleenpainuvassa muodossa esittävä sananparsi. Puheenparsi ei muodosta itsenäistä lausetta, vaan on sulatettavissa erilaisiin lauseyhteyksiin. Ratkaisevana tuntomerkkinä on täysin kiinteämuotoisen virkkeen ja joltakin osaltaan taipuvan sanaryhmän vastakkaisuus.” (Kuusi 1954, 7.) O. Nagyin sanoin voi lisätä, että ”puheenparsi on tyyliarvoltaan erikoinen fraseologinen yksikkö, jolle synkronisen kielentutkimuksen kannalta on luonteenomaista, että sen merkitys ei ole siihen sisältyvien sanojen merkitysten summa. Se johtuu siitä, että yksi tai useampikin sana siihen sisältyvistä esiintyy sellaisessa merkityksessä, jossa se/ne ei/eivät esiinny muissa sanaryhmissä.” (O. Nagy [1961] 1979, 23.)

Szemerkenyi ja Voigt erottavat kielellisen ja ideologisen merkityksen toisistaan. Ideologinen merkitys vastaa saks. Sinngehalt-termiä. (Szemerkenyi–Voigt 1970, 350–351.)

Emma R. Molnár pitää tärkeänä myös ”historiallista kehitystä”, joka pitää puheenparsien ainesosat koossa. Lisäksi hän vaatii huomioimaan, että ne elävät kahdella tasolla. Niiden hakumuoto vastaa langue-tasoa, käytetty variantti taas parole-tasoa. Viimeksi mainittu on tärkeä siitä syystä, että kontekstin vaikutuksesta syntyy tilapäinen eli kontekstuaalinen merkitys. (R. Molnár 1988, 693–695.)

Itse R. Molnárin huomautuksiin yhtyen korostaisin niitä memoriaalis-assosiativisia yhteyksiä, joiden voimalla puheenparret elävät

variantteina. Nämä yhteydet antavat niiden muuttua, joskus sekoituakin. Näiden yhteysten lakattua toimimasta puheenparsa joko katoaa tai antaa tilaa uudelle.

2.2. Koska puheenparsia – näitä monomorfeemien tavoin käytäytyviä erikoisia fraasikiteymiä – voidaan käyttää monenlaisten lauseiden rakenne-elementteinä, on syytä puhua verbin-, substantiivin-, adjektiivin- ja adverbinkaltaisista, jopa interjektiota muistuttavista puheenparsista. O. Nagyin erikseen mainitsema tyyppi, joka karakterisoi jotakin ihmisluonnetta panemalla hänet itse puhumaan, on *wellerismi*. Matti Kuusi pitää näitä sananlaskun ja puheenparren välimuotona, koska ne liittyvät kiinteään repliikkiin. Talven mielestä ”wellerismit (sanomukset), joiden formulaan kuuluu ’sanoi’, ovat 1600-luvulta lähtien olleet tunnettuja maan länsiosissa. Itään – Savoan ja Karjalaan – ne levisivät vasta 1700-luvun lopulla ja vieläkin myöhemmin” (Talve 1979, 234). Vanhimmilla sanomuksilla on kosketuskohtia satu- ja tarinaperinteeseen (esim. eläin- ja paholais-sanomuksilla), kun taas nuorimmat kytketään tunnettuihin kansalaisiin ja poliittikkoihin. (id.) Itse olettaisin, että juuri kosketuskohdat – sanomusten välimuotoluonne – ovat estäneet keräilijöitä ja tutkijoita liittämästä niitä joko puheenparsien tai sananlaskujen, ehkä yksinkertaisesti kaskujen ryhmään. Otetaan muutama esimerkki. *Co, te fehér ló, taszítsd feleség!* Kyseessä on vanha sutkaus – ivallinen ja raaka – miehelle, jolla on huono kaakki. Suomalainen puheenparsa *Heose muää osta jos Miina kuale!* ei näytä kovin kaukaa haetulta vastineelta. Näin uhkasi eräs torppari vaimonsa kuolinvuoteella. Vaimo oli ollut hyvä vetäjä. Selitykseksi riittääköön sananlasku *Vanttuhiksi vaimo kuoloo, häviöksi hyvä hevonen*. Kevyempääkin sorttia löytyy, ks. esim. *Konstit on monet! sanoi akka, kun kissalla pöytää pyyhki* tai *Selevä pyy, sanoj Vänni kun sorsan ampuj*. Unkarista *Hogy vagy? Mint aki egy lóval szánt*.

2.3. Puheenparret voidaan luokitella rakenteen kannalta. Niitä on yksinkertaisia, yhdistettyjä joko konjunktiolla tai ilman ja yhdyslauseen kaltaisia. Ks. esim. *kilóg a lóláb ~ pukinsorkka/vuohensorkka pistää esiin; lovak elé fogja a kocsit ~ häntä heiluttaa koiraa; megszökik a kiscsikó ~ tallin ovi on auki – bagoly mondja verébnék ~ pata kattilaa soimaa: musta kylki kummallakin; se ökre, se szamara/se kutya, se peták/se kutyája, se macskája ~ ei lasta ei lam-*

masta/ei kattia ei koiria/ei varsaa ei vasikkaa; olyan, mint a kivert kutya ~ on niin kuin piesty koira – annyi pénze van, hogy tyúk eszi az apraját ~ rahaa on vaikka lampaat söisi/rahaa on vaikka vasi-koota kuivittelisi.

R. Molnárin uudemmantyyppisen ryhmittelyn mukaan (R. Molnár 1980, 578) voidaan puhua puheenparsigloseemista, -syn-tagmasta ja -lauseesta. Puheenparsilauseet jakautuvat yksinkertaisiin ja yhdyslauseisiin sekä puheenparsii vertauksiin. Katsotaan muutama esimerkki, jotka olen valinnut niin, että edessä oleva on aina varsinainen esimerkki, sen sijaan toinen on esimerkin vastineena sisältönsä kannalta, siksi se ei välttämättä vastaa yllä mainitsemaani asiaa tai ongelmaa, mutta todistaa materiaalin rikkauden.

ppgloss. lóhalálában ~ juoksee kuin olisi palava tuohenkäpy hännän alla; komiteahevonen ~ egy fenékkél két lovat; tyúkbélű ~ on yks suali ninko kanal;

ppsynt. vörös bika/vörös kakas ~ punainen kukko; Katin kontit! kissan viikset! ~ azt gondoltam, borjú repül;

pplause – yks. megállt a lova ~ potkaisi tyhjää; felült a magas lóra/magas lórol beszél ~ nyt se ei enää lehmätöntä nää; kifagy a borjú a tehénből ~ on niin kova pakkanen, että hevosen varsa jäätyy vattaa;

– yhd. kyllähä sika syitä löytää: millo on kársá kippee, millo mua on rouvassa ~ rest/lusta, mint a disznó;

– vert. annyiért hozzá, mint tyúk az ábécéhez ~ ei ymmärrä siitä enempää kuin sika hopealusikasta; úgy dobog a szíve, mint a bárány farka ~ syvän läpättää/lyää/pompaa kun lampaha saparo/hántä.

Pyrkimättä lausumaan lopullista totuutta eri rakennetyypeistä totean vain varauksin, että unkarista löytyy enemmän glosseemi-, syntagma- ja yksinkertaislause-puheenparsia kuin suomesta. Ns. konsekutiivifraaseja (yhdyslause-pp.), joilla väritetään ja vahvistetaan yksityisiä sanoja tai sanaryhmiä, löytyy runsaasti molemmista kielistä. Suomesta saa eniten puheenparsivertauksia – materiaalin pursuaa niitä. Unkarissa niitä on vähemmän, mutta se tietää jonkin verran tasaisempaa jakautumista.

2.4. Lyhytkin katsaus puheenparsiin paljastaa jo sen alusta alkaen tunnetun tosiasian, että puheenparret – niin kuin kansanrunous ylipäätään – elävät variantteina. Niiden elämänmuoto on variaatio.

Vilmos Voigtin luokittelua seuraten voidaan puhua kielellisistä, formulointi-, muoto-, merkitys- ja funktionaalisista varianteista. (Voigt 1971, 31–34.) Koska tällä kertaa tutkin puheenparsia enemmän langue- enkä parole-tasolla, kiinnitän huomiota ainoastaan kielellisiin, formulointi- ja muotovariantteihin. Ks. esim.

– *ügy áll a szeme, mint a döglött birkának/ügy néz, mint a döglött juh ~ silmät kun kuolleella lampaalla/kattoo kun pistetty pässi;*

– *forog, mint a kerge birka ~ hyppee sinne ja tänne ku mietetön lammas, olyan, mint a kerge birka ~ on kuin hullu lammas;*

– a) *rá van szokva, mint jó ló az abrakra/rászokott, mint macska a szalonnára* b) *belejön, mint kiskutya az ugatásba/hozzánő, mint kiscsacsi a füléhez* c) *hozzászokott, mint számár a böjthöz/rászokott, mint ökor a béres szavára/megszokta, mint cigány lova a koplalást* d) *megszokta, mint cigány lova a szántást/megszokta, mint kutya a verést* e) *megszokta/szereti, mint disznó a pocsetát.*

Kaikissa näissä muotovarianteissa kysymys on siitä, että 'joku on tottunut johonkin, kuin jokin eläin johonkin sen elämään kuuluvaan asiaan', silti variantit eroavat paljon toisistaan. Tapauksissa a) on helppo tottua mukavaan elämäntilanteeseen (hevosen hyvään rehuun, kissan silavaan). Tapauksissa b) on totuttu asiaan väistämättömyytensä. Ne edustavat hauskaa lohdutusta (pikku koira oppii haukkumaan, pikku aasinvarsa kasvaa sopuun korviensa kanssa). Tapauksissa c) joskin vastahakoisesti, mutta on pakko tottua epämiellyttäviin olosuhteisiin (aasin paastoon, härän rengin käskyihin, mustalaisen hevosen nälkään). Tapaukset d) ovat ns. kontrastiivisia puheenparsia, joiden merkitys positiivisesta muodostaan riippumatta onkin negatiivinen (mustalaisen hevonen ei ole tottunut kyntöön eikä koira pahoinpitelyyn). Tapaus e) on mielenkiintoinen siitä syystä, että sen negatiivinen merkitys johtuu näkökulman vaihdosta: sian on hyvä tottua lokaan, sillä loka kuuluu sen elinoloihin, kun taas ihminen pitää sitä inhottavana.

Ks. esimerkkejä suomestakin: *lyö/pieksee kuin vierasta sikaa (~ ügy üti, mint a lovat/veri, mint szódás a lovat); hakkaa kuin korppi nahkasäkkiä.* Ensimmäisessä tapauksessa pahoinpitely on tahallista, toisessa se on pikemminkin raivokasta ja tyhmää. *Tykkää niinku sika kynsimisestä (~ állja, mint koszos malac a vakarást); tykkää kun hevonen piiskasta (~ szereti, mint kecske a kést).* En-

simmäisessä tapauksessa myönteiseen muotoon kuuluu myönteinen sisältö, toisessa ei: kyseessä on kontrastiivinen puheenparsi.

3. Puheenparret tuottavat kielen opiskelussa ja kääntämisessä paljon vaivaa, mutta myös yhtä paljon iloa. Kahden (tai useamman) kielen puheenparsien vertailu auttaa sekä opiskelijoita että opettajia ja estää kääntäjiä kiintymästä liikaa pintatekstiin. Vertailu auttaa ymmärtämään kieltä syvemmin, koska se avaa silmät ja korvat uusille ulottuvuuksille, mm. niihin assosiatiiivis-memoriaalisiin yhteyksiin, jotka toisaalta pitävät koossa nämä puheenparret, toisaalta antavat niiden kehittyä – lyhentyä, laajentua, mennä ristiin tai jopa sekoittua toisiinsa.

Itse haluaisin luoda valoa vertailumahdollisuuksiin. Valitsemani puheenparret liittyvät kotieläinten nimiin. Olen koonnut pienen aineiston – lähdekielenä unkarari. Olen kerännyt n. 750 unkarilaista ja n. 500 suomalaista puheenpartta. Suomalaisten tietojen suhteellisen pieni määrä selittyy sillä, että olen keskittynyt enemmän vastineiden kuin itsenäisen materiaalin keräämiseen, enkä halunnut kovin monia variantteja. Olen kerännyt vain esim. hevoseen kytkeytyviä sanontoja enkä ole välittänyt tällä kertaa orista, ruunasta jne.

Vertailua vaikeuttaa se, että toisen kielen puheenparsi voi vastata toisen kielen sananlaskua tai päinvastoin, mikä muuten todistaa todella vaikuttavasti, miten häilyvä on raja puheenparsien ja sananlaskujen välillä. Itse olen vakuuttunut siitä, että tämänkin seikan tutkiminen olisi tarpeen: näet on olemassa puheenparsia, jotka ovat syntyneet mitä todennäköisimmin sananlaskusta. Ks. esim. *várja, míg szájába repül a sült galamb* ~ ei paistettu kana/hanhi/paistetut varpuset suuhun lennä ~ senkinek nem repül szájába a sült galamb; *kecskére bízza a káposztát* ~ panna pukki kaalimaan vartijaksi/ei ole pukista kaalimaan vartijaksi.

Unkarin osalta nojaudun O. Nagyin materiaaliin (1966) lisäten muutamia uudempia tietoja, suomen osalta Matti Kuusen toimitamiin kokoelmiin lisäten muutamia hajanaisia tietoja muista lähteistä. Esimerkit annan lähteen kirjoitusmuodossa.

Eläimet – ja niiden joukossa kotieläimet – ovat näytelleet tärkeätä osaa ihmisen elämässä kautta aikojen. Ihmisen antropokeskeisestä maailmankatsomuksesta ja maailmankuvasta johtuen eläimiin liitettävät puheenparret eivät kerro eläimistä, vaan niistä kuvista ja käsityksistä, jotka ihminen on muodostanut eläimistä. Ihminen kertoo

itsestään eläinten kautta. Näyttää siltä, että mitä vanhempi suhde kyseiseen eläimeen on, sitä enemmän puheenparsia siihen on liitettävissä. Esim. O. Nagy laskee 209 puheenpartta ja 107 sananlaskua ensimmäiseen ihmisen kesyttämään eläimeen eli koiraan (unk. *kutya, eb, fakó, tarka*) liittyen. Vastineita löytyy paljon suomestakin (itse olen kerännyt n. 120 kpl). Ks. esim. *úgy adja, mint a kutyának ~ heittää kuin koiralle luun; otthagyja, mint kutya a piszkát ~ jättää kuin koira paskansa; olyan, mint a kivert kutya ~ on niin kuin piesty koira; mindig egy börben jár, mint a kutya ~ ei koira karvoistaan pääse; olyan, mint a láncos kutya ~ on kuin kahlittu koira; a kutya egye meg/a macska vigye el ~ koira vie/kissa vieköön; a kutya se ugat utána ~ koira ei perään hauku; a kutyának sem kell ~ ei kelpaa koirallekaan; úgy néz rá, mint a kutyára ~ katsoo kuin koiraa; lelövi, mint egy kutyát ~ ampua kuin koiran; kutyaidő van kint ~ ulkona on koiran ilma; kidobták, mint a kutyát ~ hänet ajettiin ulos kuin koira; itt van a kutya elásva ~ koira haudattuna; fázik, mint a kutya ~ palelee kuin koira; csahol, mint a kutya ~ räkyttää kuin koira; hogy a kutyák le ne vizeljék ~ ettei koira kintulle kuseksi; fáradt, mint a kutya ~ väsynyt kuin koira; ez már a kutyáké ~ se on mennyt koirille; hűséges, mint a kutya ~ uskollinen kuin koira; kutyába se veszi ~ ei anna koirankaan arvoa; marakodnak, mint a kutyák (a koncon) ~ ärhentelevät kuin koirat; morog, mint a bolhás kutya ~ murisee kuin koira kirpuissaan; kutyára/ebre bizza a szalonnát/hájat ~ koira makkaran vartijaksi; úgy bánik vele, mint a kutyával ~ kohdella jkta kuin koiraa; (jól kezd s) ebül végzi ~ saada koiran kuolema; irígy kutya/fekszik, mint kuvasz a szénán ~ makaa kun koira luun/heinäkuorman päällä ei syä itte eikä anna toiselle; behúzza a farkát, mint az idegen kutya ~ juoksoo kun koera häntä koipiin välissä/palaa häntä koipien välissä jne.*

Uskollisuudestaan huolimatta koiraan liittyä melko vähän myönteisiä sanontoja. Koira on ollut jo kauan häpeämättömänä pidetty ja halveksittu eläin. Mitä tulee koiran negatiiviseen kuvaan, O. Nagy tarjoaa kaksikin selitystä. (O. Nagy 1966, 316–321.) Turkkilaisvallan aikana (1526–1686), sitten kurucien ja labancien taistelujen (1600-l. loppupuolelta vuoteen 1711) seurauksena Unkarissa oli paljon kulkukoiria ja ne aiheuttivat suunnattomasti vahinkoja: ihmiset pelkäsivät niitä. Toinen syy on paljon varhaisempaa alkuperää. Vanhat noita oikeudenkäyntien pöytäkirjat kertovat noitien ilmestyneen mustina koirina. Musta koira taas on yhdistet-

tävissä saatanaan, ks. esim. *ördög ágyában született* -kirouksen variantit *ebanyájú, kutyafoganású*. O. Nagy ei ole erehtynyt, mutta ei ole toisalta mennyt riittävän pitkälle. Nimittäin Unkarissa tataarien tuhokäyntiin (1243–45) liitetty ilmaisu *kutyafejú tatár* kansanperinteeseen onkin osoittautunut melkein ylikansalliseksi. Vastineita voi saada unkarilaisten sanontojen lisäksi virolaisten, latvialaisten, marien, romanialaisten, bulgarialaisten, sloveenien, kroaattien ja uuskreikkalaisten perinteistä puhumattakaan muinaiskreikkalaisten historioitsijoiden sekä Vanhan Testamentin ja Talmudin tiedoista. (Dobos 1986, 46–53.) Näin ollen on helppo ymmärtää, että *kutya* -sanaa käytetään 'nobody, nothing' merkityksessä. (Hadrovics 1992, 135.) Ks. esim. *tudja a kutya/a kutya se tudja; kutyabaja/kutyabaja sincs; bánja a kutya; eb gondja van a lábodnak; kutyánál a nemeslevele; kutyára hagyja a nevét* 'kuolee ilman poikaperillisiä'. Tämä tyyppi – negaatio ilmaisukeinona – puuttuu suomen puheenparsistosta, mutta muuntyyppisiä vahvasti kielteisiä sanontoja toki on. Ks. esim. *tarttuu kuin koira vaivaisen sauvaan; ei koiralla kunniata ole; olla koiranleuka; pääsi kuin koira veräjstä; tykönä koiran ase; koira kotuansa haukkuu* jne.

Kalkkunaan O. Nagy liittää kuusi puheenpartta. Vain kahdelle ei löydy vastinetta suomesta. Ks. esim. *vörös/mérges (lesz), mint a pulyka ~ punainen/punoittaa kuin kalkkuna; kevély, mint a pulykakakas ~ kopea kuin kalkkuna; berzenkedik, mint a pulykakakas ~ pöyhistyä kuin kalkkunakukko*. Kaikki nämä ovat hyvin yleisluonteisia, ne eivät muodosta mitenkään kansallista – ei unkarilaista eikä suomalaista – näkökantaa. Ne on kytketty kalkkunan silmiinpistävään erikoisuuteen: verenpunaiseen heltaan. Puheenparsien niukuus (muissa tapauksissa rikkaus) paljastaa melkoisella varmuudella, miten tärkeää osaa kyseinen eläin on näytellyt kansan elämässä – taloudessa ja sen kautta kulttuurissa. Mitä tulee kalkkunan mittaamiseen edustukseen puheenparsistossa, se vastaa sitä historiallista tosiasiaa, että kalkkuna tuotiin Eurooppaan vasta 16. vuosisadalla Pohjois-Meksikosta ja nykyisen USA:n itäisistä osista.

Aasi tuntuu Suomessa olevan yhtä ”outo lintu” kuin kalkkuna. (Ks. esim. Runar Schildtin (1888–1925) novelli Aapo (1919), jossa nimihenkilö pitää nöyryyttävänä, siis identiteetilleen sopimattomana, että hänen on käytettävä aasia – hevosen sijasta – puutarhatoihin.) Aasiin liittyvät puheenparret – niitä löytyy vain kaksi – ovat tunnelmaltaan negatiivisia: *tyhmä kuin aasi; huutaa kuin aasi*. Un-

karista löytyy enemmän, O. Nagyin kokoelmasta ainakin 23 kpl, mutta nekin ovat enemmän tai vähemmän kielteisiä. Ks. esim. suomalaisia vastaavat *ostoba/tudatlan, mint a szamár ~ csak nagy fül kellene neki, mint a szamárnak; ordít, mint a szamár sekä bámul/áll, mint a szamár a hegyen ~ áll, mint Bálám szamara; csökönyös, mint a szamár; eltűnt, mint szürke szamár a ködben; meg van rakva, mint egy terhes/tergenyés szamár; úgy illik rá, mint szamárra a bársonyereg; rámaradt, mint szamárra a füle; úgy él, mint szamár a szemeten* jne.

Tietysti näitä lukuja on katsottava suhteessa muihin ryhmiin ja kokonaisuuteen. Näin nähdään, että unkarissa aasiin liittyviä puheenparsia on noin kolme kertaa enemmän kuin sikaan ja porsaaseen (yhteensä) liittyviä, suomessa taas niitä on 17,5 kertaa vähemmän. Suhteessa kokonaisuuteen unkarilaisten aasiin liittyvien puheenparsien osuus on 3,13%, suomalaisten 0,6%.

Eläimet voidaan asettaa suositummuusjärjestykseen sanontojen lukumäärän perusteella. Kuva näyttää seuraavalta:

unkarissa:	suomessa:
koira	koira
hevonen	hevonen
kissa	kissa
<hr/>	
sika	lammas
härkä, hanhi	kana
lehmä, kana	porsas
lammas	sika, härkä
vasikka	vuohi, pukki, kukko
porsas	sonni
aasi	lehmä
<hr/>	
vuohi, pukki, sonni	vasikka
kukko	varsa
varsa	mulli
tipu	kalkkuna
sorsa	nauta, aasi, tipu, sorsa
nauta	
kalkkuna	
mulli	

Taulukkoa katsellessa voi palauttaa mieleen tietoja Suomen (ja tietenkin myös Unkarin) maatalouden kehityksestä, mm. siitä, että Suomessa karjanhoito on ollut esihistorialliselta ajalta lähtien maatalouden tärkeä osa – päätavoitteena tuottaa lantaa ja vetojuhtia. Hevonenkin on kuulunut jo kauan maatalouteen: sitä on käytetty maa- ja metsätöissä, hevosia on jopa jalostettu ja myyty ulkomaille. Myös lampaita ja vuohia on kasvatettu. Kanoja oli kuitenkin varsin vähän 1800-luvun loppuun saakka, hanhia sitäkin vähemmän. Mainittakoon, että munia käytettiin ruokataloudessa, mutta ne olivat vesilintujen munia ja niitä kerättiin. (Talve 1979, 65–71.) Taulukon välittämä kuva vastaa suurin piirtein näitä seikkoja; silti en kannustaisi vetämään siitä liian pitkälle meneviä johtopäätöksiä. Joka tapauksessa taulukko kehottaa asettamaan viisaita kysymyksiä. Esim. hevosiin liittyviä puheenparsia on molemmissa kielissä paljon: unkarissa 110 (15%), suomessa 50–55 (n. 11%). Pitäisikö olettaa, että hevosella on samanlainen rooli molemmissa kulttuureissa? Ei tietenkään. Hevosen kuvat eroavat melko suuresti suomalaisten ja unkarilaisten puheenparsien peilissä. Karkeasti yksinkertaistettuna tuntuu siltä, että unkarilaiset – ainakin ennen vanhaan – ratsastivat enemmän kuin suomalaiset. Suomessa hevonen oli kallis eläin. Ks. esim. *Jos sull on keyhällen nuapurillesi kostettavoo nii yllytäk hevojsen ostoon ~ Puulla puu paikatahan, hoiolla hevoosen jalaka ~ Rahalla saa ja hevosella pääsee* (sananlaskut). Usein unkarilaisen hevoseen liittyvän puheenparren suomalainen vastine kertookin toisesta eläimestä. Ks. esim. *olyan, mint az igásló ~ ova ikä iästety härjä; úgy üti, mint a lovat ~ lyö kuin vierasta sikaa; akár a lóval imádkozzál ~ sopii kuin Hintuskan virsi Lammin akan vasikalle ~ puhu pukille; össeálltak, mint lovak a kánikulában ~ ne on yhres niin ko härkäpari*. Asetelma kääntyy nurin harvoin: *on iloinen kuin kolmen markan hevonen ~ visít, mint a pengős malac*.

Unkarissa hevonen saa olla tyhmä ja epämiellyttävä, jopa huono. Ks. esim. *ostoba, mint a ló; izzad, mint egy ló/a szódás ló; húzza a lóbört 'nukkuu sikeästi'; igyekszik, mint a rossz ló; konyít rá, mint a rossz ló az oszágútra*. Vastaavia suomalaisia puheenparsia löytyy aniharvoin. Ks. esim. *tuollase hepose kans kilpaan vaik lasen pöksyt nilkkoile ~ megválik, kinek lova futósabb*. Tyhmyydestä kärsii vain ruuna tai pikemminkin eräät ruunat. Ks. esim. *huonu muisti ku Moukan ruunalla ~ huono muisti ku Possen salaviolla*. Hevosta pidetään hyvämuistisena, ks. esim. *muisti kuin hevosella, puhuu rans-*

kaa kuin hevonen eli kyseessä on 'hyvä muisti' ja 'erinomainen ranskan taito'. Mainittakoon, että asian laita on samoin ruotsissa: *hästminne* tarkoittaa erinomaista, poikkeuksellista muistia. (Sika taas ei osaa kieliä: *puhua siansaksaa* tietää kovaa kritiikkiä.) Suomessa hevonen esiintyy useimmiten miellyttävässä valossa ja tietysti myös hevosen tavoin työskentelevä tai juokseva ihminen. Ks. esim. hyvästä hevosesta sanottuna *ei sitä yhe talve lumet pijätä ~ mennöö kun viis-talavias* (siinä iässä hevonen on parhaimmillaan) ~ *männöö ku harmoolla hevojsella/laukkoo kun hevonen ~ üget, mint a ló/úgy megy, mint a paripa; tekee työtä kuin hevonen ~ (annyit) dolgozik, mint a ló*. Hevosen omistaminen antaa aihetta ylpeyteen. Ks. esim. *hevonen eikä mikään hakohärkä; sananlasku Ei se jalkamiestä haasta, joka on päässy hyvän hevosen selkään ~ magas lórol beszél/felül a magas lóra; mahtava uottei saa puhtellakkaa ku hevoosen seljästä ~ fenn van a lovon, létrát kell tenni melléje, hogy leszállhasson*. Hyvä olokin voidaan liittää hevoseen. Ks. esim. *päästää hevosen nauru ~ vihog/röhög, mint a ló; röhöttää kun rokkaherran ruuna ~ röhög, mint a ló az abraknak; hirnuu kuin hevonen ~ nyerít, mint a ló*.

4.1. Eläimistä on muodostunut yleinen – suuresti pelkistetty – kuva. Tietyt ominaisuudet kuuluvat tiettyyn / tiettyihin eläimeen / eläimiin, toiset toiseen / toisiin. Ks. esim.

– *annyit eszik, mint a ló ~ syö paljon kuin hevonen/niin syöp ku harmaa hepone; erős, mint a ló/akkora, mint egy ló ~ vankka kuin hevonen/suuri kuin hevonen; (annyit) dolgozik, mint a ló ~ tekee työtä kuin hevonen, ahertaa/raataa kuin juhta;*

– *hűséges, mint a kutya ~ uskollinen kuin koira; irígy kutya ~ makaa kun koira luun/heinäkuorman päällä... ~ fekszik, mint kuvasz a szénán; otthagya, mint kutya a piszkát ~ jättää kuin koira paskanasa;*

– *türelmes/jámbor, mint a birka, ártatlan/szelíd/engedelmes, mint a bárány ~ lauhkea/laupias kuin lammas, viaton/lempeä/arka kuin karitsa/lammas; bamba/buta birka ~ tyhmä kuin pässi, pökö kuin lammas; ugrál, mint a bakkecske ~ hyppää kö klituri (vuohi); büdös, mint a bak ~ pahanhajuinen kuin pukki;*

– *érzi, mint macska az esőt ~ kiitelö kun kissa huonon ilman eillä; kutya-macska barátság ~ nii sovinos ku kissa ja koira/on kissa ja koira; kerülgeti, mint macska a forró kását ~ kiertää kuin kissa*

kuumaa puuroa; játszik, mint macska az egérrel ~ leikkii kissa hiirellä;

– tyúkeszű/buta tyúk ~ sillä on lyhyt muisti kuin kanalla; tyúkanyó természete van ~ vartioi kuin kanaemo poikasiaan; a tyúkokkal kel ~ nousee ennen kuin kukko laulaa;

– ugrál, mint a füves csikó ~ hyppii kuin varsa/villi kuin nuori varsa/viriä ja koria kuin pikku varsa;

– ordít, mint a szamár ~ huutaa kuin aasi; ostoba, mint a szamár/buta szamár ~ tyhmä kuin aasi;

– lusta, mint a tehén ~ laiska kuin lehmä; farka fölvägva ~ häntä torvella;

– nyakas, mint a bika ~ itsepäinen kuin härkä; szabados, mint a falu bikája ~ kaikki on yhteistä kuin kylän sonni/menen sonniksi Pohjanmaalle;

– erős, mint az ökör ~ vahva kuin härkä; alánő, mint az ökör farka ~ kasvaa niinku lehmän häntä allekäsín/kasvaa alaspäin kuin härän häntä; összeillenek, mint csálés ökör a hajszással ~ ova yhres ninku iästetty härjä;

– mohón esik neki, mint disznó a makknak ~ käy kimppuun kuin sika limppuun; piszkos, mint a disznó ~ likainen/siivoton kuin sika; rest/lusta, mint a disznó ~ laiska kuin sika/on toimes ninko sika loimesas; úgy eszik, mint a disznó ~ syö kuin sika; részeg disznó ~ on sikahumalassa; úgy illik rá, mint disznóra az aranypercec/disznóólra a cseréptető ~ hieno kuin sika satula selässä; hallgat/fülel, mint (süket) disznó a búzában ~ hiljaa kuin sika ristas (hernemaassa)/ kuulee kuin sika pavus/ruiskuhilaan alla;

– totyog, mint a kacsá ~ kävelee kuin sorsa; én a kakas, kend a tyúk ~ olla joka paikassa kukkonen jne.

4.2. *Pääpiirteiden lisäksi puheenparret esittävät sellaisiakin ominaisuuksia, jotka on sidottu olosuhteisiin: ikään, sukupuoleen, funktoon, eräisiin tiloihin, elämänvaiheeseen, omistajaan, vuodenaikaan tai merkkipäivään jne. Joskus eläimet esiintyvät tietyn henkilön omistamana. Näissä erisnimi antaa uskottavuutta – ikään kuin historian kosketusta – puheenparrelle (sen lausujalle yhtä paljon kuin kuulijalle), silti sen välittämä kuva ei ole tavallista radikaalimpi. Ks. esim. *sovány, mint egy gebe ~ laiha kuin kaakki; megvan, mint öreg ló a pelyván ~ säyseä kuin vanha tamma; gondolkodik, mint a szalmás ló ~ seisoo kuin astiamiehen hevonen; pyöreä/komea**

kuin tuomarin tamma; käy komeasti kuin rakuunahevonen; kaikkein tuttu kuin kalamiehen koira ~ házal, mint a házaló kutya; sovány, mint az agár ~ hoikka kuin ajokoiraa; kapaszkodik, mint a körmetlen macska ~ millä kynsítőn kissa puuhun nousee?; szédült tyúk ~ nii o ku pyörtynyt kana; megkoppasztották ~ alaston kuin kynitty kana; szalad, mint a csikó az anyja után ~ juoksee kun vaska emäs peräs; úgy siet, mint tehén a jégen ~ astelee kun lehmä alamäkeä; sir/bőg, mint a zálogos tehén ~ veet juoksee silimistä ku ruokkolehemällä; komor, mint a herélt bika ~ vakaana ja totisena kuin vasta pulkittu sonni; él, mint kan a rozsban ~ elää kuin sika pellossa; kövér, mint a Márton lúdja; päissään kuin Ellun kana; virkiä kuin erttelin aikuunen karoo (pässi); hozzákötötte Laci a lovát; tűzbe jön, mint Pap Jóska lova a fűrészporthól; mylvii kun Lahvon sonni/mylvii kuin rai-vostunut sonni ~ bömböl, mint a bika; vanhaa sukua kun Hannulan vasikat/see verra sukku kon tädin kutt olis men läpi porstua ~ atya-fiak a fehér juhról; okos, mint a tordai/bécsi/bányai/tavalyi kos ~ tyhmä kuin pässi jne.

4.3. Eläinten poikkeavia ominaisuuksia ei siedetä. Niihin liitetään negatiivisia asioita: epämiellyttäviä tapahtumia, pahoja ennusteita jne. Ks. esim. *a fehér ló megrúgta* 'menehtyi onnettomuuteen'; *valehtelee kuin valkea hevonen*; *musta hevonen* ~ engl. *dark horse* 'yllättävä kilpailija tai ehdokas'; *fehér lovon elad valamit* 'tuhlaa, haaskaa'; *a család fekete báránya* ~ *perheen/suvun musta lammas*; *valettelee niinko rusko koer*; *kirjava kuin Jaakopin lammas*; *rálépett a fekete tehén a lábára* 'hänen on usein käynyt huonosti'; *a fekete bika a szarvára vette* 'on kuollut' *megdőfte/a lábujjára hágott a fekete ökör* 'on kärsinyt paljon'; *megezi a vörös bika* 'tuli tuhoaa hänet'; *házára küldi a vörös kakast* ~ *punainen kukko* jne.

Mainittakoon, että ylikansalliseen värisymboliikkaan nojaten mustan ja punaisen arvostus on hyvin vanhaa perua. Valkoinen taas on yhdistettävissä albinismiin. Muut värit puuttuvat melkein kokonaan näistä puheenparsista. *Ruskea koira* saattaa olla kummallinen eräillä alueilla, siksi sitä syytetään valehtelusta. Unkarissa *zöld disznóról mesét mondok* lupasi ennen vanhaan jotakin ennenkuulumatonta.

Poikkeavuus – ylittämättä luonnonmukaisuuden rajoja –, esim. miellyttävä väri voi tietää onnea. Ks. esim. *elkapta a szürke ló farkát/tarka lovat látok, sok szerencsét várok/szürke lovat látok,*

szerencsét talállok/a tarka kanca aranyat szart a markába ~ männöö ku harmoolla hevojsella; ez is a szöke tehén borja.

Sananparsi esittää vain yhden puolen asiasta, siksi ne voivat mennä ristiin. (Kuusi 1954, 84.) Ks. esim. *feléje fordítja a fehér ló farkát* 'onni suosii häntä'. (Tietysti asiaa voidaan tulkita toisestakin näkökulmasta: kyseisessä puheenparressa valkoinen hevonen on selin, siis toimii tavallisesta poikkeavalla tavalla.) Joka tapauksessa nämä "ristiriidat" eivät koske eläinten yleisluonnetta: *sika ei koskaan loista puhtaudellaan*, ks. esim. *úgy kiöltözött, mint árva malac a sárban ~ pesty sika rypee rapakossa.*

Eläimelle tyypillinen väri liitetään paljouteen ja kodikkuuteen. Ks. esim. *járja, mint tarka macska a házhéját/tudja a járást, mint a tarka macska a házhíját ~ on vaa niinku harmoi kissoi; väkeä kuin kirjavia kissoja/sil on sulhasia ku kirjavia kissoja/on muntta lai ko kirjava kati maos ~ annyi van, mint tarka kutya; bírja, mint a barna (ló).*

Muukalaisen tai vähemmistöön kuuluvan ihmisen (Unkarissa esim. saksalaisen, slovakin (tótin), Suomessa venäläisen (ryssän), ruotsalaisen ja molemmissa maissa mustalaisen) eläin eli itse muukalainen omistaja ovat aina eriskummallisia. Niille saa nauraa. (Aiheesta ks. Talve 1979, 233; O. Nagy 1966, 465–466.) Ks. esim. *megköti magát, mint a német ló; szász a lován ül és keresi; megjárta, mint német a borjúval; felválták az orrát, mint a tatár lónak; hozzászokott cigánylovon nyargalni* 'tottunut puhumaan asian vierestä'; *nii on kirjava ko mustalaise hevose selkä; dicséri, mint cigány a lovát ~ kehuu ku mustalainen hevostansa/on kokoa ja näköö niinko mustalaise hevosesa; megszokta, mint cigány lova a koplalást ~ käy kuin mustalaisen hevoselle: juuri kun oppi syämättä ollen nii kuali ~ megszokta, mint cigány lova a szántást/verést; szereti, mint cigány a lovát ~ rakastaa kun mustalainen hevostaan; kiertää kun ryssä härän hännästä; päräsi ikä ruattalaiste sia, vaikkei ollaka kon yks; kiärtelee siine niinko Ruattin otava (vrt. kiertää kuin kissa kuumaa puuroa) jne.*

Sukupuolten, eri eläinlajien ja niille uskottujen tehtävien sekoittaminen saa osakseen paljon ironiaa. Sillä kuvataan ahneutta ja typeryyttä, arvon alenemista tai yhteensopimattomuutta. Näennäinen ero taas ilmaisee moittimista. Ks. esim. *kakas alatt tojást keres/az ökör alatt is borjat keres/a bika alatt is borjat keres/kakast ültet pulykatojásra ~ härän lypsää, lehmän heittä lypsämätä; tehenet*

*kantároz/disznón gyapjat keres/az ökörben ikrát kerestet; lóról szá-
márta ül/paripáról agárta ugrott; lovak elé fogja a kocsit ~ hantá
heiluttaa koiraa; báránybörbe bíjt farkas ~ susi lammasten vaat-
teissa; kutya-macska barátság ~ ovat kuin kissa ja koira; disznót
ebért nem adok; olyan atyjafia, mint ökör a lónak; azt se tudja, me-
lyik malac ki ökre; olyan, mint a lúd a hattyúk között; syksyistä he-
vosta ja keväästä miestä/syksyinen vasikka ja keväinen sianporsas ~
egyik kutya, másik eb; eben gubát cserél, eben tarkát vesz, kilátszik,
mint birkák közül a szamár jne.*

Mutta sinnikäs vaivannäkö tuottaa joskus hedelmiä. Puheenparret még az ökre is borjazik/disznóról is gyapjat nyír viittaavat onnenpekkaan, jonka kaikki yritykset onnistuvat uskomattoman hyvin. Näitä voidaan verrata suomalaisiin sananlaskuihin *Kukkokin munii kun tiukan näkee ~ Kun kovalle ottaa koiraskin poikii*. Unkarilaiset puheenparret heijastavat kevyttä iloa ja hivenen kateellisuutta vähän kuin sananlasku *Bolondnak bolond a szerencséje*. Suomalaisia sananlaskuja lukiessa mieleen tulevat pikemminkin karut olot ja sisu, joskaan nekään eivät ole vailla huumoria.

5. Huumori kuuluu puheenparsiin, mikä johtuu alkuperäisen, hyvinkin maanläheisen merkityksen ja sille rakentuneen uudemman kuvaannollisen merkityksen välisestä jännityksestä. Huumori on milloin suhteellisen lempeää, milloin terävää, jopa raakaa. Ks. esim. *megszökik a kiscsikó ~ tallin ovi on auki; elaludta a malacok álmát ~ nukkui kuin porsas; malacot szopott ~ toi poika on ninkun olis kuttua takkaapäin imeny/nii sä ole ikä takkaa imenny porsas; visít, mint a malac ~ hiljasta ko sian maatapano; van a farkában vér ~ lamma on saporollaan; kibaszná a kecskét is a sárból két forintért ~ on nii ahne että ottaa äyriin hevosen persiistä vaikka hampain/se ottaa rahaa vaekka juoksevan hukan hännästä jne.*

6. Mitä tulee sananparsien tai ylipäätään fraseologismien – Tõnu Seilenthalin termiä käyttäkseni – ominaisuuksiin, olen samaa mieltä kuin hän (ks. Seilenthal 1995, 145–146), joskaan en usko samalla tavalla kielteismuotoisten fraseologismien runsauteen. (ib.) Tilastotietojen perusteella on todettu, että esim. suomalaisia kielteismuotoisia vertauksia on vajaat 3% kaikista vertauksista. Osa niistä on kielteismuotoisten muunnelmia. Ks. esim. *on niin köyhä että koerat pissii kintulle ~ on penniä sen verran pussissa ettei koi-*

rat kintulle kuse ~ hogy a kutyák le ne vizeljék/hugyozzák. Useimmat kielteismuotoisista vertauksista näyttävät olevan tyyppiä ei tiedä enempää kuin sika pohjantähdestä/ei ymmärrä siitä enempää kuin sika päivännoususta/hopealusikasta ~ annyiit ért hozzá, mint tyúk az ábécéhez jne.

Mutta kun ironia ja mieltymys kontrasteihin on ominaista puheenparsille, melkoinen osa myönteismuotoisista puheenparsista sisältääkin negaation. Ne ovat useimmiten vertauksia, joskin muitakin tyyppisiä löytyy – etenkin unkarin taholta. Kuusi puhuu niistä ”vertaussutkauksina”, jolloin ilmaistaan jokin laatu enemmän tai vähemmän elliptisesti. (Kuusi 1954, 130.) Mielestäni ellipsi koskee vain muotoa. Negaatio sisältyy vertailukohteeseen implisiittisesti, siis latentisti eli julki sanomatta, silti ilmiselvästi. Se tarkoittaa jotakin mahdotonta tai järjetöntä. Negaation implisiittinen, mutta selvä läsnäolo pohjautuu memoriaalis-assosiativisiin yhteyksiin, jotka toimivat sekä viestin lähettäjässä = puhujassa että sen vastaanottajassa = kuulijassa/lukijassa. Jos yhteyttä ei synny, puheenparsi-viesti ei toimi, se jää tyhjäksi. Unkarilaisia esimerkkejä on kerääntynyt 52 (7%), suomalaisia taas 25 kpl (5%). Ks. esim. *annyiit tud hozzá, mint lúd a zsoltárhoz/szamár az aranyhoz/regéhez/hegedűhöz/annyiit ért hozzá, mint ökör a vasárnaphoz/tyúk az ábécéhez* (vrt. suom. *ei tiedä enempää...*); *úgy áll rajta, mint tehéne a gatya/illik rá, mint disznóóra a cserépfedél/...mint disznó orrára az aranyperc/...mint számárra a bársonynerég/...mint kutyára a kolomp ~ sopii ku satula puuhevoson selkään/hieno kuin sika satula selässä; szereti, mint kecske a kést ~ tykkää kuin hevonen piiskasta/se oottaa kun härkä hamaroo ~ szereti, mint macska a sarat; feltekeri az eszét, mint a döglött borjú; on toimesas ninko sika loimesas; jókedve van, mint a kötözött malacnak ~ siet/táncol, mint a megkötözött marha; marssivat peräkkäin kuin köyhän talon porsaat (niitä on yksi ainoa); hyvä haju ku Mönkönlahen lampaalla; annyi pénze van, mint kopasz kutyán a szőr; mulat, mint kutya a kútban/a karó közt; szelídebb a megvadult bikánál ~ tunteellinen kuin sonnimulli; hamarabb lesz téhénnek csikaja; katsoo kuin katti kuninkaan silmiin; eminens, mint juhok közt a számár; majd ha a tyúk gyászol/akkor lesz, amikor a borjúk repülnek ~ kun lehmätkin lentää; jóllakott, mint kilenc kutya egy egerrel; ló mondja, számár bizonyítja ~ kuulin sen suoraan hevosen suusta (vrt. valehdella kuin hevonen);*

viha ko kiss lehmlämint maito; on kokoa ja näköö niinko mustalaise hevosesa jne.

Unkarin ns. kaksoiskiellon ansiosta on olemassa hyvin mielenkiintoinen puheenparsityyppi, jonka kielteinen muoto sisältää myönteisen merkityksen. Tosin ne ovat sen verran ”ovelialia” sanoja, että niitä voidaan käyttää kielteisestikin. Sellainen käyttö on kuitenkin köyhempää sorttia. Ks. esim. *nem adná egy vak lóért/egy csikóért/egy zsák malacért/egy fias tehénért ~ sokért nem adná, ha tudhatná, mi vár rá* ’hän antaisi paljon siitä, jos saisi tietää, mikä odottaa häntä’. Toisenlaisessa kontekstissa: *nem adná egy csikóért: nem adná egy csikóért sem a pohár vizet* ’hän ei antaisi edes varsasta (saamaansa tai tarjolla olevaa) lasillista vettä’.

7.1. Mitä tulee puheenparsien tutkimismahdollisuuksiin – ja yleensä fraseologian tärkeyteen – yhdyn mm. Tönu Seilenthalin toteamuksiin. Tutustuminen puheenparsiin auttaa sekä opiskelijoita että opettajia puhumattakaan kääntäjistä. Esim. ’ostaa tavara sitä näkemättä’ voidaan ilmaista molemmissa kielissä puheenparrella: *zsákbamacskát vesz ~ ostaa sika säkissä*. Huolimatta siitä, että *nyúl helyett macskát véssen* -lause György Káldin (1572–1634) tekstistä lienee tuttu useammillekin kielentutkijoille molemmissa maissa, samoin ’sika säkissä’ kuva myös unkarilaisille, yllä mainittua vastavuutta ei saisi kyseenalaistaa. On parempi oppia uutta toisen kansan ajattelutavasta, historian ja kulttuurin eroista. Yhtenäisestä elämänfilosofiasta ei voi eikä kannatakaan puhua, mutta voisi kartoittaa ne käsitteet, käsitteentät – kaikkein pelkistetyimmät –, joiden avulla puheenparret tulisivat verratuksi uudella tavalla.

7.2. Puheenparret ovat pala kielihistoriaa, koska ne luovat valoa ratkaisemattomiinkin kielihistoriallisiin ongelmiin – semantiikasta morfologiaan. Eri kielten puheenparsien vertailu tuo lisävalaistusta näihin kysymyksiin. Esim. itse en olisi ymmärtänyt unkarilaisia puheenparsia *esik, mint a lódereka; úgy hány, mint a lóderék*, jos en olisi lukenut suomalaisista *ruohokkaista hevösista* tai *ruoholampaista* (vrt. *sattaa ko Hämmeen aisaa ~ tulee ko aisaa*). Noudatetaan mm. Arnold Ipolyin neuvoa (v. 1855): verrataan eri kielten sananparsia toisiinsa unohtamatta, että jo ensimmäisten kielioppien ja sanakirjojen laatijat sekä Raamatun kääntäjät, toisin sanoen kontrastiivisen kielentutkimuksen esi-isät vertasivat eri kielten sananlas-

kuja ja puheenparsia toisiinsa kunnioittavalla maltillisuudella, samalla kuitenkin henkevästi. Koska puheenparret(kin) elävät variantteina, olisi lähdettävä juuri variointitavoista, sillä ne koskevat kaikkia kielen tasoja yhteydessä historiaan ja kulttuurikehitykseen.

7.3. Kehottaisin tutkimaan tyylikysymyksiäkin: kuinka puheenparret toimivat vertauksena, metaforana, allegoriana, metonymiana, synekdokeena, hyperbolana tai litoteesina. Ks. esim. *zsákbamacska ~ sika säkissä* (metafora); *eben gubát cserél*; *niin maksaa ku kuollutta hevosta* (allegoria); *sokat ivott a lova* (ajaja on humalassa eikä hevonen); *jää siannahkaa kantamaan* (metonymia); *fut a lova*; *hänellä on kissan päivät* (synekdokee); *tehdä karpäsestä härkänen* ~ vanha unk. *a szúnyogból is bikát csinál* (hyperbola); *akkora, mint a macska ökle* ~ *mies on kun kanan taluttaja* (litoteesi) jne.

7.4. Vertaillessa unkarin ja suomen puheenparsia toisiinsa kasvaa halu selvittää niiden alkuperä. Suuri osa yhtäläisyyksistä selittyy samasta lähteestä, esim. *várja, míg szájába repül a sült galamb* ~ *ei paistettu kana/hanhi/paistetut varpuset suuhun lennä* (Telekleides, Ovidius, Martin Luther, Hans Sachs); *bűnbak* ~ *syntipukki* (3. Moos. 16); *apostolok lován* ~ *apostolin kyydillä/hevosilla* (alun perin Jeesuksen opetuslapsiin viitaten); *a család feketé báránya* ~ *perheen/suvun musta lammas* (Walter Scott [1771–1832] totesi, että joka laumassa on musta lammas) jne.

Käsiteltäessä mahdollisia lähteitä ja lainapuheenparren (tai -sananeläksen) reittiä on oltava varovainen. Esim. *koira ei perään hauku* ~ *a kutya se ugat utána* -puheenparsien vertailu kieltää uskomasta, että sanonta olisi periytnyt Kalevalasta (10: 189–194), niin kuin Suomalaisessa fraasisanakirjassa lukee (s. 131). Joskaan unkarilaisen puheenparren merkitys ei vastaa sataprosenttisesti suomalaisen merkitystä, ne voidaan saattaa yhteiseen nimittäjään. Samoin esim. *kutya-macska barátságban élnek* ~ *elää kuin kissa ja koira* ~ vir. *nad elavad nagu koer ja kass* ~ *koer ja kass on alati tülis* ~ saks. *sie leben wie Hund und Katze* ~ engl. *to agree like cats and dogs* ~ ven. *жить как кошка с собакой* ~ mari *ук пусакыште пий ден пырыс келшен огым керп* jne. antavat olettaa, että kyseessä on arkkityyppi.

Joskus ollaan kiintyneitä merkkihenkilöihin. Esim. Fraasisanakirjan mukaan (s. 131) *koira vie* ”on Sokrateen (469–398 eKr)

viljelemä voimasana. Sanonta lienee jonkinlainen eufemismi eli kaunistelua, koska jumalten nimen mainitsemista kartettiin”. Sanonnan kenttä on niin suuri, että on aiheellisempaa olettaa, että kyseessä on jälleen kerran arkkityyppi. (Aiheeseen liittyen ks. Dobosin toteamukset koirasta.) Vrt. unk. *hogy a kutyák egyenek meg/a macska rúgja/rúgjon meg/az ördög vigye/vigyen el/a fene egye/egyen meg* ~ suom. *kissa vieköön/paha periköön* ~ vir. *susi sind söögu/pagan vôtaks/vôtku sind kurat* ~ saks. *hol’ dich der Teufel/der Teufel soll sich holen* ~ engl. *the deuce take you/it* ~ puol. *niech cię diabli wezmą* ~ *niech kat porwie/bierze/weźmie* jne.

Puheenparret voivat muuttua niin paljon, että on enää vaikea päättää varmuudella, onko kyseessä muunnelma tai uusi puheenparsi. Ks. esim. *Ernestin koirat ovat liikkeellä*. Sanonnan *Ernesti* oli ”poliittinen originelli ja lainoppinut Ernesti Hentunen, joka puolusti oikeutta ja kaivoi esiin totuuden 1930- ja 40-luvulla *Ernestin koirien* avulla, kuten hän sanoi”. (Fraasisanakirja s. 46.) Sanonta on yhdistetty toiseen *pikkulinnut visertävät/laulavat*, joka taas on periytynyt Raamatusta (Saarnaaja 10: 20) ja se esiintyy myös Shakespearelta Henrik IV:n lopussa: *I heard a bird sing*. (Fraasisanakirja 254–256). Se on tuttu muissakin kielissä, ks. esim. unk. *a verebek is csiripelik* ~ vir. *sellest sädistavad varblasedki katustel* ~ saks. *die Spatzen pfeifen es auf/von den Dächern* ~ puol. *wróble na dachu juz śpiewają* jne.

Puheenparret jopa katoavat: vuosisadassa noin kolmannes häviää tai väistyy uudempien tulokkaiden tieltä. Eniten aikaan ja paikkaan sidotut ovat herkimpiä katoamaan. Ks. esim. *punottaa ninku punakaartinen seinän raossa* ~ *punaanen ku luret*. Ensimmäinen katosi tilanteen muututtua, toinen taas asumuskulttuurin parannuttua.

Puheenparsien vertailu vaatii paljon tietoja ja sitäkin enemmän maltillisuutta ja kärsivällisyyttä. Siitä huolimatta kehotan ryhtymään töihin. Toivoa saa, että ennemmin tai myöhemmin *kilóg a lóláb* eli *pukinsorkka pistää esiin*. Tai olisiko se *vuohensorkka*? Ehkäpä *az ördögnek lúdlába?*

Kirjallisuus

- Dobos, Ilona: Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség. Gondolat. 1986. Budapest
- Hadrovics, László: Gondolatok a történeti magyar frazeológiáról. MNy LXXXVIII (1992): 129–141.
- Hakulinen, Lauri: Suomen sanakirjoista. In: Kirjoituksia suomen kielestä. SKS. 1967. Helsinki, 83–107.
- Juhász, József: A frazeológia mint nyelvészeti diszciplína. In: Tanulmányok a mai magyar nyelv szókészlettana és jelentéstana köréből. Tankönyvkiadó. 1980. Budapest, 79–97.
- Kiefer, Ferenc: A szó. In: Hajdú Péter 70 éves. Linguistica Series A. Studia et Dissertationes, 15. MTA. 1993. 171–178.
- Kovalovszky, Miklós: O. Nagy Gábor és a szóláskutatás. In: Mi fán terem? Gondolat–Talentum. 1979. 5–10.
- Kuusi, Matti: Vanhan kansan sananlaskuviisus (1544–1826). WSOY. 1953. Porvoo–Helsinki.
- Sananlaskut ja puheenparret. SKS. 1954. Helsinki.
- O. Nagy, Gábor: Mi fán terem? (1961) Gondolat–Talentum. 1979. Budapest.
- Magyar szólások és közmondások. Akadémiai Kiadó. 1966. Budapest.
- Egy fejezet a magyar szólás- és közmondáselmélet történetéből. In: A magyar nyelv története és rendszere. NytudÉrt 58 (1967). 258–261.
- A magyar frazeológiai kutatások története. NytudÉrt 95 (1977).
- Paczolay Gyula: A Comparative Dictionary of Hungarian–Estonian–German–English–Finnish and Latin Proverbs with an Appendix in Chermis and Zyrian. VEAB. 1987. Veszprém.
- R. Molnár, Emma: Alapforma és változat kérdése a szólások vizsgálatában. In: Tanulmányok a mai magyar nyelv szókészlettana és jelentéstana köréből. Tankönyvkiadó. 1980. Budapest, 575–578.
- Irodalmi nyelvi szint és frazeológia. In: A magyar nyelv rétegződése. Akadémiai Kiadó. 1988. Budapest, 695–696.
- Seilenthal, Tõnu: Fejjel és fejrészekkel kapcsolatos kifejezések. In: Finisch-ugrische kontrastive Untersuchungen. Hungarologische Beiträge 3. Universität Jyväskylä. 1995. 145–150.
- Szemerényi, Ágnes–Voigt, Vilmos: A termelés és a nyelv kapcsolata a szólásműveletekben. Ethnographia 81 (1970): 350–362.
- Talve, Ilmar: Suomen kansankulttuuri. SKS 355. 1979. Helsinki.

- Voigt, Vilmos: A szólások változatainak szintjei. *Nyr.* 95 (1971): 29–35.
- Sananlaskujen variantit kielen eri tasorakenteissa. In: *Sampo ei sanoja puutu*. Kalevalan seuran vuosikirja 51 (1971): 178–188.
- Új jelenségek a szóláskutatásban. *MNy.* LXXI (1975): 404–410.
- Suomalainen fraasisanakirja. Toim. Virkkunen, Sakari. Otava. 1983. Keuruu.
- Vanhakansan kirja: Suomalaiset sananparret. Toim. Laurson, Marianne-Lehtonen, Arja. WSOY. 1985. Porvoo–Helsinki.